

บทที่ 4

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่ไทยรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมพราหมณ์ของอินเดีย และแพร่หลายอยู่ในเมืองไทยมานานแล้ว อย่างน้อยที่สุดในสมัยอยุธยาที่ปรากฏมีบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ แต่เดิมสันนิษฐานว่าเรื่องรามเกียรติ์ดำรงอยู่ในรูปแบบมุขปาฐะ แต่ละท้องถิ่นก็มี รามเกียรติ์ซึ่งมีเนื้อความเฉพาะของตน ผ่านการตีความตามรสนิยมแต่ละถิ่นที่ อาจได้รับอิทธิพล เรื่องเล่าสรรเสริญพระรามที่แพร่กระจายผ่านประเทศเพื่อนบ้าน รายละเอียดของเนื้อความ เนื้อหาและตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์จึงมีความแตกต่างจากรamayana บ่งชี้ว่าเรื่อง รามเกียรติ์ไม่ได้แปลหรือถ่ายทอดจากรamayanaของวาลมิกิโดยตรง บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๑ และบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระ ราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นรามเกียรติ์ที่มีชื่อเสียงของไทย รามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนนี้กำเนิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ท่ามกลางบริบททางสังคมและ วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน แต่อย่างไรก็ตามบทละครเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนนี้ก็มีทั้งส่วนที่ พ้องและต่างกัน ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระราชประสงค์ในการพระราชนิพนธ์และพระราชอุปนิสัยของ ทั้งสองพระองค์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า- จุฬาโลก ๑ เป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูวัฒนธรรมในยุคสร้างบ้านเมืองใหม่ การสร้างสรรค์ ศิลปกรรมมีความสำคัญเทียบเท่ากับการสังคายนาพระไตรปิฎกและการตรากฎหมาย ศิลปะ วรรณคดีเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของความเจริญทางวัฒนธรรม เพื่อฝึกฝนใจประชาชนที่เพิ่ง คลายจากความชั่วร้ายเสียมาเป็นความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ จนถึงขั้นพัฒนาตนไปสู่ความดีงาม สูงสุดตามอุดมคติของพุทธศาสนา กล่าวได้ว่ารามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าและความสำคัญ ในแง่ที่สามารถบ่งชี้ความคาดหวังถึงความเจริญของกรุงรัตนโกสินทร์ในทัศนะของชนชั้นผู้นำ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๑ โปรดให้ประชุมกวีขึ้นแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นฉบับหลวง สอดคล้องกับมโนทัศน์ที่การสร้างวรรณคดีถวายแก่พระมหากษัตริย์นั้น ถือเป็น เกียรติสูงสุดของกวี โดยรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ทั้งในรูปแบบมุขปาฐะและลายลักษณ์ที่มีอยู่ก่อน

ในรัชกาลต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงนิพนธ์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ขึ้นมาอีกสำนวนหนึ่ง โดยตัดตอนเนื้อความบางส่วนจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระราชบิดามาแต่งขึ้นใหม่ ทรงพิถีพิถันในการประพันธ์บท การที่เรื่อง

รามเกียรติ์สามารถสื่อความหมายแก่คนในยุคนั้นได้อย่างไม่ตายตัวและมีคุณค่าเฉพาะต่างกั บ่งชี้ว่า มโนทัศน์การเกลากลอนเพื่อสร้างงานลายลักษณ์ไห่งดงามยังคงดำรงอยู่ การสร้างงานใหม่บนพื้นฐานของความรู้ในงานเดิมต้องอาศัยการเกลากลอน ซึ่งเป็นความพยายามขัดเกลาตัวบทให้งามและสามารถสื่อความกับคนในยุคของตนได้ เช่นการรวบรวม การตีความใหม่และการร่วมกันแต่ง โดยแสดงข้อวิจารณ์ในที่ประชุมกวี เกิดขึ้นจากความเชื่อมั่นในคุณค่าของตัวงานว่าสามารถให้ทั้งความสุขและปัญญา และความเชื่อมั่นในศักยภาพของกวีที่จะไม่เป็นเพียงผู้รวบรวมและลอกเลียนงานเดิม กิจกรรมเช่นนี้สอดคล้องกับบรรยากาศความแบ่งบานทางปัญญาอันเกิดจากพระราชโบายการฟื้นฟูวัฒนธรรม ด้วยการให้ความสำคัญแก่การเรียนรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่และสร้างขึ้นใหม่ การผ่อนคลายระบบเกณฑ์แรงงานไพร่และการใช้พุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์ของรัฐ ตั้งแต่แรกสถาปนาราชอาณาจักร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงแถลงถึงพระราชประสงค์ในการประชุมกวีแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ไว้ในตอนท้ายเรื่อง ว่าเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสมโภชพระพุทธรูปและเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเลือกบางตอนของบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ที่ทรงเห็นว่ามีเหมาะสมในการแสดงละครใน มาประพันธ์เป็นบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ของพระองค์ เพื่อใช้เป็นบทสำหรับร้องหรือขับในการแสดงละครใน ด้วยพระปรีชาญาณในกิจกรรมการสร้างศิลปะแขนงต่าง ๆ ในฐานะที่วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะ จึงทรงให้ความสำคัญกล่าวได้ว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนนี้ ดำรงอยู่ในมโนทัศน์การสร้างและเสพวรรณศิลป์บนพื้นฐานขนบโบราณของไทย กล่าวคือกษัตริย์ในฐานะที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของประชาชน ทรงมีพระกรณียกิจในการสร้างความสุขให้แก่อาณาประชาราษฎร์ รามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนถูกกำเนิดขึ้นเพื่อเล่นละครใน โขนและพากย์หนัง โอกาสในการเสพมีความสัมพันธ์กับมโนทัศน์ของการเล่นและการสร้างกุศล การแสดงละครหรือการแสดงมหรสพคือกิจกรรมที่ประสานศิลปะสามแขนงไว้อย่างกลมกลืนคือ วรรณศิลป์ คีตศิลป์และนาฏศิลป์ นอกจากการละครจะให้ความบันเทิงแล้วยังเป็นโอกาสที่จะได้แทรกคติธรรมอันชวนคิดไว้ในเนื้อหา กวีได้สร้างกุศลด้วยการเสนอสารทางปัญญาเพื่อกล่อมเกลาสังคม กล่าวได้ว่าเป็นการสร้างกุศลด้วยงานศิลปะในการเล่น เป็นขนบประเพณีที่สืบมาจากยุคก่อน และเป็นเวลาที่แสดงถึงความสงบสุขของบ้านเมือง โยงกับเกียรติคุณของกษัตริย์ในฐานะขององค์อุปถัมภ์

เรื่องรามเกียรติ์เป็นเรื่องที่มีความหมายเกี่ยวโยงกับเกียรติคุณของกษัตริย์มาเป็นเวลานานแล้ว ดังที่มีบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ ก็ทรงเห็นว่าเรื่องรามเกียรติ์สามารถสื่อความหมายสำคัญบางประการจากราชสำนักสู่พสกนิกร จึงมีพระราชดำริให้ประชุมกวีในราชสำนักขึ้นแต่งเรื่องรามเกียรติ์เป็นฉบับหลวง ซึ่งมีเนื้อหาโยงกับนัยการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ฯ ว่ามีความชอบธรรมเนื่องจากพระองค์ทรงเป็นผู้ปราบทุกข์เข็ญของ

แผ่นดิน ถึงแม้ว่าพระองค์ไม่ได้สืบราชสันตติวงศ์ แต่ก็เป็นที่พระราชภารกิจสำคัญเช่นเดียวกับการ
 อวตารลงมาปราบทุกข์เข็ญของแผ่นดินของพระนารายณ์ในปางวราหะและปางรามาวตาร ดังที่ได้
 แสดงไว้ในร่ายนำและในเนื้อเรื่อง จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่
 1 นั้นทรงเน้นภูมิหลังของตัวละครเอก เช่นพระราม นางสีดา ซึ่งมีพระเป็นเจ้าของเจ้าและเหล่าเทวดา
 นางฟ้าคอยช่วยเหลือ ซึ่งเป็นการเน้นย้ำให้เห็นพระบุญญาธิการของตัวละครเหล่านั้น ตลอดจน
 การสร้างตัวละครเชื้อสายเทวให้เป็นผู้ช่วยเหลือพระราม ในขณะที่เนื้อเรื่องของบทละครเรื่อง
 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นั้นไม่ได้ให้ความสำคัญแก่อัตตาธิปไตยของตัวละครมากนัก
 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะไม่เห็นความจำเป็นของการเน้นนัยทางการเมือง ในช่วงที่บ้านเมืองเป็น
 ปึกแผ่นแล้ว อีกทั้งพระองค์ทรงมีลิตีในการสืบราชบัลลังก์จากพระราชบิดาถูกต้องตามโบราณ
 ราชประเพณี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๑ ยังคงมีศึกสงครามติดพัน
 อยู่ สอดคล้องกับเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการทำศึกสงครามระหว่างฝ่ายพระรามกับ
 ฝ่ายทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายธรรมและอธรรม บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์
 ในรัชกาลที่ 1 จึงมีเนื้อความโดยส่วนใหญ่เกี่ยวกับการทำศึกสงคราม การชิงไหวชิงพริบเพื่อ
 เอาชนะฝ่ายตรงข้าม ความดีงามของพระราม และความเก่งกล้าสามารถ ความจงรักภักดีของ
 เหล่าเสนาอำมาตย์ช่วยให้พระรามได้รับชัยชนะ เป็นการแสดงภาพของทหารและอำมาตย์ที่มี
 คุณสมบัติอันพึงประสงค์ ในขณะเดียวกันการที่พระรามมีผู้ช่วยเหลือที่ดั้นด้นนับได้ว่าเป็นเพราะ
 บุญญาธิการของพระองค์ประกอบกับหลักการในการเป็นผู้นำ ในรัชสมัยรัชกาลที่ 2 การศึก
 สงครามเบาบางลงมาก มีการขยายตัวทางการค้า มโนทัศน์เรื่องความยิ่งใหญ่ในการสงครามลด
 ความสำคัญ เป็นโอกาสให้เกิดบรรยากาศการสร้างสรรคทางวรรณศิลป์ ในรัชสมัยนี้การเล่นและ
 การสร้างงานศิลปะได้รับการพัฒนา จะเห็นได้ว่าเนื้อความในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราช
 นิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตอนการทำสงครามถูกตัดและรวบรัดลง แต่ก็ยังสามารถสื่อคุณค่าทาง
 ปัญญาด้วยองค์ประกอบทางวรรณศิลป์ ที่แสดงความเข้าใจชีวิตและอารมณ์ขันของผู้ทรงพระราช
 นิพนธ์

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเลือกเนื้อเรื่องบางตอนของบท
 ละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มานิพนธ์เป็นบทละครเรื่องรามเกียรติ์สำนวน
 ในพระองค์ แต่โดยภาพรวมแล้วทั้งสองสำนวนยังคงมีลักษณะร่วมหลายประการ ทั้งในส่วนของ
 โครงเรื่องหลักคือความขัดแย้งระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ที่ลักพานางสีตามหเสีของพระองค์ไป
 ลักษณะนิสัยและบทบาทของตัวละครทั้งสองสำนวนก็ยังคงคล้ายกัน โดยเฉพาะยังคงเนื้อหาหลัก
 ร่วมกันคือ บทละครได้แสดงปัญหาของชีวิตฝ่ายปฏิบัติที่หลงอยู่ในอุปาทานและความปรารถนา
 ของตนผ่านโครงเรื่องและลักษณะนิสัย โดยเฉพาะการแสดงข้ออ่อนด้อยของมนุษย์ผ่านทศกัณฐ์
 ตัวละครสำคัญฝ่ายปฏิบัติที่ดำเนินชีวิตอย่างผิดพลาด เพราะมีความบกพร่องทางจิต ตกอยู่ใน
 ความลุ่มหลงในกามราคะและอุปาทาน จนนำพาหายนะแก่ชีวิตตนและวงศ์วานตลอดจน

บ้านเมือง นอกจากนี้ผู้ต้องรับผิดชอบต่อความสูญเสียดังกล่าวก็คือวงศวานที่ไม่มีปัญหาทัศนคติ ทศกัณฐ์เลย สื่อแสดงว่ามนุษย์มีข้อจำกัดในการแก้ปัญหา หนทางแก้ปัญหาของมนุษย์คือการใช้ วิชาหรือปัญญาในการแก้ไข ต่อสู้กับด้านมืดของตนเอง ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักธรรมในพุทธ ศาสนา ปรัชญาหลักของรามเกียรติ์จึงห่างไกลจากรามายณะที่เน้นความภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าของ

จะเห็นได้ว่ากวีได้ใช้โลกทัศน์และศัพท์ทางพุทธศาสนาอธิบายคุณค่าและ พฤติกรรมต่างๆของตัวละครในแง่ที่ว่า มีปัญหาอันเนื่องจากองค์ประกอบทางจิตของชีวิตและเมื่อ ไม่สามารถแก้ปัญหาตามการสร้างสมตักยภาพทางปัญญาของตน ก็ไม่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มา ช่วยได้ เนื้อหาของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนนี้ได้สื่อแสดงความคิดทางปรัชญาพุทธ ศาสนา ในขณะที่รามายณะเป็นวรรณคดีที่มีความมุ่งหมายและความศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนาอื่นดู เพื่อชีวิตผาสุกในทางโลก ซึ่งแตกต่างจากอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนิกชนที่จะต้องต่อสู้กับความ โลก โกรธ หลงด้วยตนเอง จะเห็นได้แม้เนื้อเรื่องรามเกียรติ์จะเป็นเรื่องของพระผู้เป็นเจ้าของในลัทธิ พราหมณ์ แต่เมื่อคนไทยรับเอาเรื่องรามเกียรติ์มาแล้วก็ปรับเนื้อหาให้เข้ากับโลกทัศน์ของคนไทย พฤติกรรมเยี่ยงปुरुชนและการกระทำผิดของพระผู้เป็นเจ้าของถึงขนาดฝ่าฝืนหลักแห่งศีลธรรม ก็ ไม่ใช่สิ่งที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่าง ความมุ่งมั่นที่จะนำตนไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายอยู่ ในสังสารวัฏเป็นสิ่งสำคัญกว่า คำเตือนท้ายพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นสิ่งบ่งชี้ว่าบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พยายามลดความสำคัญของพระผู้เป็นเจ้าของด้วยปรัชญาพุทธศาสนา สอดคล้องกับ ตอนต้นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ที่ทรงแสดงพระเกียรติคุณอย่างธรรมราชาตามอุดมคติพุทธ ศาสนา ในตอนท้ายพระราชนิพนธ์ก็ทรงแสดงว่าเรื่องรามเกียรติ์เป็นนิยายไสย คือเป็นเรื่องใน ลัทธิที่เชื่อพระผู้เป็นเจ้าของ ไม่มีแก่นสารสิ่งใด จงปลงอนิจจังสังขาร โยงกับอุดมการณ์พุทธศาสนา ของรัฐในขณะนั้นด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงมีความเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงเห็นว่า พระพุทธศาสนาสามารถสร้างความสุขที่แท้จริงแก่อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ แต่ก็เห็นได้ ชัดว่ารัชกาลที่ 2 ทรงสร้างสิ่งบำรุงใจที่มีความใกล้เคียงกับชีวิตของคนไทยในยุคนั้นมากขึ้น และ ทำให้เห็นว่าความผิดพลาดของฝ่ายปฏิบัติไม่จำเป็นต้องแสดงด้วยความผิดปกตಿಯ่างเกินจริง

กลวิธีในการประพันธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นี้มีความน่าสนใจ มีความประสานกลวิธีการประพันธ์ที่ดำเนินไปตาม ขนบของการประพันธ์วรรณคดีแต่ดั้งเดิม และปรากฏกลวิธีการประพันธ์ที่เป็นนวลักษณ์ พระผู้ ทรงนิพนธ์ได้สร้างตัวละครที่มีความสมจริง ตัวละครแสดงบทบาทสอดคล้องกับพฤติกรรมและ ลักษณะนิสัย ทศกัณฐ์ตัวละครเอกผู้มึนบทบาทเป็นผู้สร้างปัญหาในโครงเรื่องหลัก มีลักษณะนิสัย ทำตามความปรารถนาของตนเอง ไม่มีสติคิดใคร่ครวญถึงความผิดชอบชั่วดี หลงอยู่ในอำนาจ ราคะ แล้วยังมีจิตทรนงไม่ฟังผู้ใด ทศกัณฐ์เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่มีทุกอย่างเพียบพร้อมและ ดีกว่าผู้อื่น กวีได้ใช้กลวิธีการประพันธ์โดยให้ทศกัณฐ์มีลิบเคียรลิบพักตร์ยี่ลิบกร เป็นสัญลักษณ์ แทนคุณสมบัติอันพึงประสงค์ที่เหนือกว่าบุคคลทั่วไป แต่ทศกัณฐ์มีดวงใจเพียงดวงเดียว แล้วยัง

ไม่ได้อยู่กับตัว ทศกัณฐ์จึงมีความหลงใหลเหมือนมากกว่าปกติ ไม่มีปัญญาที่จะขจัดด้านมืดของตนเอง ลักพานางสีดาโดยไม่ฟังคำเตือนของผู้ที่หวังดี ทำให้เกิดศึกประชิดเมืองจนต้องประสพหายนะครั้งยิ่งใหญ่ สูญเสียญาติมิตร บ้านเมืองและชีวิตไป การที่กวีใช้กลวิธีที่แสดงความอ่อนแอและความหวาดหวั่นของทศกัณฐ์ เมื่อรู้ว่าต้องพ่ายแพ้และต้องตายด้วยน้ำมือของศัตรูนั้น ทำให้ทศกัณฐ์เป็นตัวละครฝ่ายอธรรมที่ผู้อ่านร่วมรับรู้อารมณ์ความรู้สึก สร้างความเข้าใจและเห็นใจในความผิดพลาด ความน่าสลดใจดังกล่าวนี้ยังชดเชยด้วยการต่อสู้จนถึงที่สุดแม้รู้ว่าต้องตาย ถือได้ว่าเป็นการรักษาศักดิ์ศรีของชีวิต ซึ่งเป็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์

คุณธรรมเป็นจุดเด่นของพระรามตัวเอกฝ่ายธรรม ซึ่งแม้ว่าเป็นพระนารายณ์อวตาร แต่ก็ต้องเผชิญกับปัญหาในชีวิตเช่นเดียวกับปุถุชน พระรามในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนต้องต่อสู้กับศัตรูซึ่งมีสถานะมั่นคงมากกว่า เพื่อช่วงชิงนางสีดาตามเหลือของพระองค์คืนมา พระรามต้องใช้ความมานะอุตสาหะและพระปรีชาญาณในการรักษาศักดิ์ศรีของพระองค์และพระมเหสี สอดคล้องกับหน้าที่ตามที่ได้ไวญูญูมา พิเภกเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่มีหน้าที่ตามการเตรียมการมาก่อน ความขัดแย้งในจิตใจของพิเภกอันเนื่องด้วยความผูกพันในสายเลือดกับญาติวงศ์ในชาตินี้ ถูกแบ่งเบาลงด้วยภาระหน้าที่ที่ต้องช่วยพระรามปราบยักษ์ และความอาธรรมของทศกัณฐ์ ความหวั่นไหวในจิตใจของพระลักษมณ์เมื่อต้องทำตามคำสั่งของพระราม หรือการกดดันของนางสีดา ซึ่งขัดแย้งกับความเห็นของพระองค์ ความลำบากใจของกุมภกรรณที่ต้องกระทำตามความปรารถนาอันไม่ชอบธรรมของทศกัณฐ์ การระงับความหวาดหวั่นของอินทรชิตด้วยศักดิ์ศรี เมื่อรู้ว่ากำลังเผชิญกับความตาย เป็นนวลักษณ์ของกลวิธีการประพันธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่สามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกภายในจิตใจของตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ อันเกิดจากความขัดแย้งในจิตใจ การแสดงความอ่อนแอหวาดหวั่นในจิตใจ การแสดงคุณความดีในส่วนลึกของตัวละครฝ่ายอธรรม และการแสดงจุดต่างพร้อยของตัวละครฝ่ายธรรม ช่วยให้ตัวละครในรามเกียรติ์มีความสมจริงมากกว่าตัวละครในรามายณะ ซึ่งเป็นตัวละครแบบอุดมคติ

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสองสำนวนนี้ยังคงขนบการประพันธ์ของนิยาย คือมีการใช้อำนาจอิทธิพลพรจากพระผู้เป็นเจ้า อาวุธวิเศษ และการช่วยเหลือของพระผู้เป็นเจ้า แต่จะเห็นได้ว่าสิ่งวิเศษเหล่านี้ไม่ได้ช่วยทำให้ตัวละครพ้นจากเคราะห์กรรม และไม่ใช่ว่าสิ่งเดียวที่ช่วยให้ตัวละครมีชัยชนะ ข้อวิจารณ์ชีวิตที่แฝงอยู่โดยเฉพาะในฉบับรัชกาลที่ 2 ทำให้บทพระราชนิพนธ์เป็นมากกว่างานเฉลิมพระเกียรติและสอนศีลธรรม

ความแตกต่างประการหนึ่งของบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กับบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 คือสำนวนภาษา เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเห็นข้อจำกัดในการนำเสนอความจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มาใช้ร้อง ขับ และพากย์ในการแสดงละครในและโขน คือเนื้อความที่ยาวเยิ่นเย้อ ไม่เหมาะสมกับการแสดง ด้วยพระองค์ทรงมีพระทัยใฝ่ในศิลปะการละคร จึงทรงมีพระราชวินิจฉัยตัดตอนที่เห็นว่าไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้แสดงออกไป ตอนใดที่

สามารถรวบรัดให้เนื้อความกระชับก็ทรงรวบให้สั้นลง กระบวนกลอนก็ไพเราะกว่าสำนวนในรัชกาลที่ 1 กล่าวได้ว่าไม่ใช่ความไพเราะในด้านรูปแบบเท่านั้น ยังแสดงความเข้าใจชีวิตและความละเอียดละไมของตัวละครฝ่ายตัวเอกและฝ่ายปฏิปักษ์ ที่ไม่ได้แตกต่างกันอย่างโจ่งแจ้ง

คุณค่าของบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นอกจากจะมีองค์ประกอบของบทละครครบถ้วนคือ มีบทสรณาน บทจัดกระบวนทัพ เดินทัพ และบทสนทนาโต้ตอบ บทพรรณนาธรรมชาติซึ่งสอดคล้องกับโครงเรื่องและบทบาท พฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละคร แล้วยังมีสำนวนโวหารที่ไพเราะ ซึ่งเกิดจากความประณีตในการประพันธ์แล้ว ยังคงมีลักษณะสำคัญของวรรณคดีเอก คือมีความเข้มข้นในเนื้อหาทางอารมณ์ แสดงแก่นแท้ของชีวิต และกระตุ้นให้เห็นถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ ความสมจริงของเนื้อเรื่องสามารถสร้างความสับสนแก่ผู้อ่านที่ เป็นผู้ต่อยศประสภารณ จึงปรากฏคำเตือนไม่ให้หลงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงทำยพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ในขณะที่สำนวนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไม่มีคำเตือน ทั้งนี้เป็นเพราะความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและภารกิจของวรรณคดีว่ามีแตกต่างจากการสอนศีลธรรม ในบทพระราชนิพนธ์จึงลดลักษณะอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ลง และแฝงการวิพากษ์วิจารณ์ชีวิตไว้ในความเป็นศิลปะมากขึ้น สอดคล้องกับบรรยากาศการสร้างสรรคทางวรรณศิลป์ในสมัยนั้นที่เจริญถึงขีดสุด จนได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งวรรณคดี ความประสานของคุณค่าทางวรรณศิลป์กับคุณค่าทางปัญญา นับได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 สามารถสื่อความกับคนในยุคปัจจุบัน และยังคงเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญของคนไทย ในขณะที่บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ก็มีจุดเด่นที่มีเนื้อเรื่องครบบริบูรณ์และแสดงความมุ่งหมายทางจริยธรรมเป็นอย่างสูง

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องเดียวกันที่มีผู้แต่งต่างยุคสมัยกัน หรืออาจศึกษาวรรณคดีที่มีต้นตอเดียวกัน เพื่อศึกษาความแตกต่างและความสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องกับความแตกต่างของผู้แต่ง ความมุ่งหมาย และบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลต่อเนื้อหาหลักและกลวิธีการประพันธ์

นอกจากนี้อาจจะศึกษาแนวคิดในการทำศึกหรือทัศนคติต่อสงครามในวัฒนธรรมไทยช่วงต่าง ๆ

